

Розділ перший

Кажуть, за п'ятдесят і три роки від свого визволення він повернувся з Золотої хмари знову прийняти виклик Небес, стати на бій із Законом життя й богами-законодавцями. Щоб він повернувся, молилися послідовники, хоч молити про це й було гріх. Не годиться-бо турбувати молитвою того, хто, хай за яких би обставин, пішов у Нірвану. Однак люди в шафранових рясах благали-таки, щоб Мечник, Манджушрі, удруге з'явився між ними. І, переказують, Бодгісатва почув...

Той, бажання чий придушені,
незалежний хто є від коріння,
пасовисько чие — порожнеча,
безприкметна і вільна, —
його путь незбагненна,
мов у птаства на небі.

«Дгаммапада»¹ (93)

Прихильники величали його Магасематман і твердили, що він бог. Сам він, однак, волів відкидати «Мага-» та «-атман»² і називався Семом. Богом себе він ніколи не проголошував — але й не казав, що не бог. За обставин, що склалися, жодне з цих тверджень на користь би не пішло. Мовчання натомість могло б.

¹ Буддійська збірка афористичних висловів. Назву можна перекласти як «Шлях закону». Більшість «цитат» у романі, зокрема й ця, — вільний авторський переказ англomовних перекладів орієнтальних текстів, себто така собі літературна містифікація.

² Префікс «ма́га» означає «великий» (як, наприклад, у словах «магараджа», «Магабгáрата»). Термін «áтман» означає «душа». Це одне з базових понять індуїзму. За авторським задумом «Магасематман» має означати «Великодушний Сем». Насправді «велика душа» було б «магатма» (як, наприклад, Магатма Ганді).

Тож його особа лишалася загадковою.

Було це в пору дощів...

Було це в розп'явній великої сирості...

Було дощовитими днями — піднеслися молитви, породжені не вузлуватими чотками під богомільними пальцями, не обертами млинків³, а величезною молитвомашиною в монастирі Ратрі, богині ночі.

Скеровані вгору високочастотні благання линули в атмосферу й далі, аж у ту золотаву хмару під назвою Божий Міст, що оперізує цілий світ і серед ночі нагадує бронзову райдугу, а в розпалі дня робить сонце з червоного жовтогарячим.

Дехто з ченців мав сумніви в канонічності цього способу молитвувати, проте збудував машину й орудував нею сам Яма-Дгарма⁴, повалений бог із Міста Небесного. Кажали, що він-таки свого часу зробив і ту грізну Шивину громову колісницю — апарат, що ширяв небесами, вивергаючи ззаду вогненні струмені.

Хай Яму й повалено, він досі мав славу наймайстернішого з винахідників, хоча сумніву не було: Боги Міста змусили б його померти справжньою смертю, коли б тільки довідалися про молитвомашину. Щоправда, сумніву не було й у тім, що справжньою смертю вони б його змусили вмерти і без такого приводу, як молитвомашина, коли б він їм тільки потрапив до рук. Як Яма залагодить це з кармовладцями⁵, було його особисте діло, однак ніхто анітрохи не сумнівався: коли час настане, спосіб він знайде. Яма був лише вдвічі молодший за

³ Молитовний млинок — характерний буддійський пристрій. Оберт вважається рівнозначним проказаній мантрі/молитві. Вони бувають і малі ручні, й великі стаціонарні.

⁴ Яма — бог смерті й посмертної відплати в індуїзмі. Одне з його імен — Дгармараджа, Цар Справедливості. Слід пам'ятати, що дгарма (санскритом) чи дгамма (мовою палі) — це насамперед закон буття в індуїзмі й буддизмі (тому вони й називаються «дгармічні релігії»). Символ дгарми — колесо, т. зв. дгармачакра.

⁵ З поняттям карми читач, безперечно, знайомий і сам. Стисле нагадування: у дгармічних релігіях це — закон причини й наслідку, закон відплати за вчинки.

Місто Небесне, а пам'ятало ж, як заснували те пристановище, від сили десятиро богів. Вважалося, що таємниці Всесвітнього вогню він знає навіть краще, ніж інший славетний майстер — господь Кубера⁶. Та це були Яміні незначні атрибути. Найбільшої слави Яма зажив не за них, а за дещо таке, про що не говорять охоче. Рослий, але не надміру; кремезний, але не опасистий; рухався плавно й повільно. Носив червоне, словами не розкидався.

Яма порався коло молитвомашини, а металевий велетень-лотос, що його він приладнав на монастирський дах, знай собі обертався в опорах.

На лотос, будівлю та джунглі під горами падав дощик. Протягом шести днів Яма вже накрутив кіловати тих молитов, але через електромагнітні завади його досі ніхто Нагорі не почув. Він спом'янув тихим словом найпомітніших тогочасних богів плодючості, а точніше — їх найвиразніші атрибути.

Лише грім відповів на поклик. Невеличкий мавпій, що прислуговував Ямі, пирхнув:

— Хоч молися, господи Ямо, хоч лайся, а результат той самий. Себто ніякого.

— Й аж сімнадцять утілень тобі знадобилося, щоб дійти до цієї істини? Тепер розумію, чому ти ще досі у мавпі ув'язнений⁷.

— Річ не в тім, — обурився мавпій, що його звали Тек⁸. — Справді, моє повалення не було аж таке феєричне, як твоє

⁶ Кубера — бог заможності в індуїзмі.

⁷ Варто нагадати: як індуїсти, так і буддисти вірять у переселення душ або перевтілення (реінкарнацію) в Сансарі — замкненому колі перероджень, де людина «ув'язнена». І ті, і другі вірять, що з Сансари можна-таки звільнитися (у буддизмі: сягнути Нірвани, блаженного спокою), якщо «правильно» жити, розвиватися, практикувати самоконтроль. Але якщо жити «неправильно», є ризик переродитися навіть у мавпу.

⁸ Не слід уявляти Тека макакою абощо, бо автор його змалював людиноподібною мавпою (англ. *ape*). Загалом образ Тека в тваринній подобі ґрунтується на постаті Ганумана — могутнього героя-мавпи з індійського епосу «Рамаяна».

власне, проте спричинилися до нього прояви особистої зловорожості з боку...

— Годі! — відрізав Яма й одвернувся.

Тек усвідомив: певно, торкнувся болючого місця. Шукаючи інший предмет для розмови, перейшов до вікна, застрибнув на широку лутку й задивився на небо.

— На заході бачу просвіт у хмарах, — повідомив він.

Яма наблизився, визирнув і собі, нахмурився та кивнув:

— Еге ж. Сиди тут і тримай мене в курсі.

А сам перейшов до пульта.

Нагорі отой лотос перестав обертатися і націлився на діляночку чистого неба.

— Чудово, — сказав Яма. — Дещо спіймали.

Він підніс руку до окремої операторської панелі, де клацнув кількома перемикачами й підкрутив два регулятори.

Під ними, в печерних монастирських підземеллях, був прийнятий сигнал і почалися інші приготування: лаштували носія.

— Хмари купчаться! — крикнув Тек.

— Та й нехай. Рибка в сітці. Лине він із Нірвани до лотоса⁹.

Вкотре гримнуло, а в лотос гучно, неначе град, забарабанила злива. Змії блакитних блискавиць звивалися й сичали над верховинами.

Яма замкнув останнє коло.

— Гадаєш, він буде радий знову вдягнути тіло? — запитав Тек.

— А йди ти... банани ногами лупи!

Тек вирішив, що вважатиме це за звільнення від обов'язків, і лишив Яму самого в кімнаті, де ще треба було повимикати приладдя. Спершу пройшов коридором, а потім спустився широкими сходами. Затримався на майданчику; почув голоси та шурхіт сандалів, що наближалися з бокового проходу.

⁹ Лотос посідає дуже значне місце і в індуїзмі (символ божественності), і в буддизмі (символ чистоти). Будда й себе порівнював із лотосом (як чиста квітка зростає з брудної води, так і чиста душа здіймається над світом).

Тек не вагався, подерся на стіну. Йому прислужилися дві протилежні шерехи різьбленої звіроти — пантер і слонів. Умостився на балці, відсунувся в тінь і став нерухомо чекати.

Крізь склепінчасті двері пройшло двоє чорноризців.

— То чому вона їм не може розчистити небо? — спитав перший.

Другий, старший і кремезніший, знизав плечима.

— Хіба ж я мудрець, на такі запитання відповідати... Вона вболіває, це очевидно, інакше-бо не дала б їм цього притулку і не дозволила б Ямі ним так скористатися. Та хто може означити, де межі ночі?

— Або жіночих настроїв... Чув я, що навіть жерці не відали про її прибуття.

— Можливо. Хай як, а скидається це на добре знамення.

— Скидається на те.

Ченці пішли в інші двері, і Тек прислухався, як вони віддаляються, доки запанувала тиша.

Проте навіть тоді він сідала не покинув.

Тією, про кого згадали ченці, могла бути лише сама Ратрі — богиня ордену, що прихистив послідовників Великодухого Сема, Просвітленого. Тепер і вона належала до вигнанців із Міста Небесного, носячи шкуру простої смертної. У Ратрі були всі підстави гніватися через оту історію, і Тек розумів, на яку вона наражається небезпеку, даючи їм притулок. А тепер ще й фізична присутність при справі... Якби звістка про це просочилась назовні й дійшла до дечіих вух, Ратрі могла б утратити всяку надію колись поновитися у правах. Тек пам'ятав її як темнокошу та срібнооку красуню, що їде Небесами, змагаючись у пишності із самою Сарасваті¹⁰, на місячній колісниці з чорного дерева і хромованого металу, запряженій чорно-білою парою огирів (а за візничого був охоронець, також у чорному й білому). Текове серце стрибнуло у волохатих грудях. Він просто мусив побачити її знову. Одної давньої-давньої ночі, за щасливіших часів

¹⁰ Індуїстська богиня науки й мистецтв.

і в гарнішій подобі, вони з Ратрі потанцювали під зорями, на балконі. Тривало це лічені миті, але Тек пам'ятав, а мати подібні спогади, коли ти — лише мавпа, ой тяжко.

Тек зліз із балки.

На північно-східному розі монастиря здіймалася вежа, ще й височенна. У вежі була світлиця. Кажали, що в ній повсякчас присутня богиня. Щодня там прибирали, міняли постіль, палили свіжі пахощі й покладали просто у дверях жертовні приноси. Двері ці зазвичай тримали на замку.

Були там, звісно, і вікна. Питання про те, чи змогла б залізти в котресь людина, так і залишиться теоретичним. Мавпа змогла — це довів Тек¹¹.

Він пробрався на дах, а звідти подерся на вежу, від однієї слизької цеглини до іншої, від виступу до нерівності, під собаче гарчання небес; зрештою перепинився, щільно притулений до стіни, зовні попід вікном. На Тека безперестанку лив дощ. Він почув у кімнаті пташині співи. Помітив краєчок мокрого синього шалика, перекинутий через лутку.

Схопився за підвіконня й тягнувся, аж доки зміг зазирнути.

Побачив її зі спини. Ратрі сиділа у синьому сарі на ослінчику проти вікна.

Тек випнувся на підвіконня, прочистив горло.

Вона враз обернулась. Була у серпанку, тож рис він не міг розрізнити. Поглянувши крізь прозору тканину, звелася й пішла до гостя.

Тек аж жажнувся. Струнка свого часу, теперішня Ратрі мала широкий стан; ступавши свого часу пружно, мовби розгойдана гілочка, тепер вона йшла перевальцем; шкіра була затемна; серпанок не міг приховати, що лінії носа та підборіддя занадто різкі.

Він схилив голову й проспівав:

¹¹ Гануман у «Рамаяні» таємно пробирається до Сіти, жінки свого друга Рами, захопленої ворогом у полон.

— «Наша будь з тієї хвилі, як зібралися ми спати, нібиптаство на дерева!»¹²

Вона нерухомо стояла, неначе її власна статуя внизу в головній залі.

— «Злодія жени далеко, Ноче, — вовка та вовчицю, — дай заночувати гарно!»

Ратрі поволі простягла руку й поклала йому на голову.

Трохи помовчавши, прорекла:

— Благословляю, маленький. На жаль, більше нічого дати не можу. Ні захистити, ані красою обдарувати — самій бракує цих розкошів. Як тебе звуть?

— Тек, — відказав він.

Вона торкнулася свого чола.

— Колись я знала одного Тека... Давно минулими днями, далеко звідси...

— Я — саме той Тек, пані.

Ратрі присіла на підвіконня. Трохи по тому він усвідомив: вона під вуаллю плаче.

— Не плач, о богине. Тек із тобою. Пригадуєш Архівара? Списосяйного Тека? Він досі готовий уволити твою волю.

— Теку... — ридала вона. — Ох, Теку! І ти? Я не знала, не чула¹³...

— Колесо ще обернеться¹⁴, пані, і хто його зна? Можливо, все стане ще й ліпше, аніж було.

Її плечі здригнулися. Він простягнув був руку, але не наважився доторкнутися.

Вона обернулася й подала свою.

¹² Тут і далі стосовно Ратрі автор цитує гімн «До ночі» зі збірки релігійних гімнів «Рігведа», однієї з Вед — священних текстів індуїзму. Відповідні українські місця подані за перекладом П. Ріттера зі збірки «Голоси Стародавньої Індії».

¹³ Як випливає з сюжету, Ратрі таки мала знати про Текове вигнання й подобу. Напевно, це неузгодженість, але, може, Ратрі просто не знала про його присутність у монастирі (або що він *досі* мавпа).

¹⁴ І колесо Фортуни (західна традиція), і колесо Сансари (традиція східна). Варто звернути увагу на цей символ (він траплятиметься не раз), щоб ліпше вловити мотив циклічності в романі.

Помовчавши цілу вічність, сказала:

— Самопливом наше становище не поновиться і справи нам не владнаються, о Списосяйний Теку. Мусимо торувати власну дорогу.

— Що-що? — здивувався Тек, аж тут утямив: — Сем?

Вона кивнула.

— Саме він. Наша надія проти Небес, любий Теку. Якщо вийде його повернути, може, заново заживемо.

— То саме тому ти йдеш на цей ризик, сидиш у тигрячій пащі?

— А чому ж іще? Коли справжніх надій немає, мусимо карбувати власні. Хай навіть монета ця й буде фальшива, можливо, на неї хтось таки купиться.

— Фальшива? То ти не віриш, що він був будда¹⁵?

Вона засміялася.

— Сем був найбільший шахрай¹⁶ на божій чи людській пам'яті. А ще — найгідніший суперник Тримурті за всі часи. Чому це тебе приголомшує, Архіваре? Тобі ж і самому відомо, що канву свого вчення, шлях і досягнення, всі оті шати, він поцупив із заборонених доісторичних джерел. Це була зброя, не більше. Семова головна перевага полягала в нещирості. Був би він знову з нами...

— Владарко! Святий чи шахрай, він таки повернувся.

— Не кепкуй з мене, Теку.

— Богине, владичице! Я щойно від Ями. Він якраз викликає молитвомашину з отим своїм переможно насупленим виразом.

— Але ж задум був чи не безнадійний... Господь Агні¹⁷ казав колись, ніби здійснити таке неможливо.

¹⁵ Доречно нагадати, що в буддійській традиції, на відміну від індуїзму, богів як таких немає. Мета буддизму — так зване просвітлення (пробудження), можливе для кожної людини. Слово «будда» й перекладається як «просвітлений», «пробуджений». Найвідоміший будда — Сіддгартха Гаутама, давньоіндійський княжич. Будда з великої означатиме далі конкретну особу, а будда з малої — просвітленого загалом.

¹⁶ Як легко буде помітити, цей Сем — класичний спритник-трикстер.

¹⁷ Бог вогню.

Тек підвівся.

— Володарко Ратрі! Хто з усіх, від людей до богів, знається на такому ліпше, ніж Яма?

— На це запитання, Теку, відповіді я не маю, бо її не існує. Але чому ти такий упевнений, що він виловив нашу рибку?

— Бо він — Яма.

— То бери мою руку. Веди мене, як колись. Погляньмо на сплячого Бодгісатву¹⁸.

І Тек повів її крізь двері, сходами вниз, у долішні палати.

Печеру заливало світло, породжене не смолоскипами, а Яминими генераторами. Поставлене на помості ложе із трьох боків затуляли ширми. Апаратура здебільшого теж була схована ширмами та завісами. Присутні ченці у шафранових рясах безшумно пересувалися по великій палаті. Біля ложа стояв сам Яма, винахідник із винахідників.

Коли прийшли двоє з вежі, декотрі з вишколених незворушних монахів не спромоглися стримати вигуків. Тек глянув на жінку поруч і оступився на крок, аж подих перехопило.

Огрядна тітонька, що з нею він був говорив, десь пропала. Тек знову стояв біля Безсмертної Ночі, що про неї написано: «Простяглася на весь простір, по долинах та по горах, п'їтьму геть жене зірками».

Дивився хіба якусь мить; прикрив очі рукою. І досі вона зберігала цей залишок давнього Образу...

— Богине... — наважився Тек.

— До сплячого! — перебила вона. — Бачу, ворухиться! Ратрі з Теком пішли до ложа.

Пізніше це зображали на безлічі фресок у самому кінці коридорів, різьбили на храмових стінах, малювали на стелях численних палаців: пробудився отой, кого знали під різними

¹⁸ Одне зі значень — духовно розвинута істота, що свідомо залишається у світі (відмовляється від остаточного звільнення) задля порятунку інших. Спроцено: будда світ покидає і йде в Нірвану, у блаженне небуття, а бодгісатва живе у Сансарі, рятує людей.

іменами — Магасематман і Калкін¹⁹, Манджушрі²⁰ й Сіддхартха, Ув'язнювач і Татхагата, Просвітлений і Майтрея²¹, Будда й Сем. Ліворуч од нього стояла богиня-Ніч, а з правого боку — Смерть; у ногах же гнув спину Тек-мавпа — одвічна заввага про те, що тваринне й божественне співіснують.

Пробуджений був у простенькому смуглому тілі середнього зросту й віку; риси мав пересічні та неприкметні; розплющив очі — темні.

— Чолом тобі, Володарю Світла²²!

Слова ці сказала Ратрі.

Очі блимнули. Погляд був відсутній. Ніхто ніде у палаті й не ворухнувся.

— Чолом тобі, Магасематмане, Буддо! — мовив Яма.

Очі, геть невидючі, витріщалися в простір.

— Привіт, Семе, — озвався Тек.

Лоб трохи зморщився, очі примружилися, погляд спинився на Теку, перемістився на інших.

— Де я?.. — шепнув він.

— У моєму монастирі, — відповіла Ратрі.

Він байдуже поглянув на її красу.

Тоді знову заплющив очі, щільно стиснув повіки, аж кутки пішли брижами. Вицирився від болю: рот перетворився на лук, а стиснуті зуби — на стріли.

— Ти справді той, кого ми називали? — спитав Яма.

Відповіді не було.

— Ти той, хто дав рівний бій небесному війську на берегах Ведри?

¹⁹ Майбутнє земне втілення Вішну в індуїзмі. Натяк на есхатологічно-месіанську роль Сема, адже прищестя Калкіна має ознаменувати кінець чергової епохи («кінець світу»).

²⁰ Один з бодгісатв у буддійському віровченні. Його зображують із мечем і лотосом (тому в епіграфі — «Мечник»).

²¹ Майбутній бодгісатва в буддійській традиції. Він теж має прийти перед кінцем світу.

²² У «Пісні льоду й полум'я» Дж. Мартіна теж фігурує *Lord of Light* — Цар світла (у перекладі Н. Тисовської) або Господь Світла (у перекладі В. Бродового). Є всі підстави вважати, що це свідомий омаж від Мартіна.